
MIRKO ĐORĐEVIĆ

UTOPIJE I KULTURA

JEAN SERVIER: HISTOIRE DE
L'UTOPIE, GALLIMARD, COL.
IDÉES, PARIS.

Servijeova knjiga je postala predmet pažnje novinom svoga sociološkog metoda u pitanjima teorije i istorije kulture pre svega, za vreme, a i posle, majske studentske eksplozije koja se poput talasa provaljala Evropom. U revolucionarnom zamahu — a studentski pokret ma kako i koliko bio protivurečan bio je to — mislioci i stvaraoci, naučnici i političari ponovo su osetili vreme ostvarenja velikog i vekovnog sna o ljudskoj jednakosti i mogućnosti izgradnje društva zasnovanog na harmoniji. Događaji su kao i uvek u velikim momentima i promenama oživali utopiju; ona je postala aktuelna.

Kvaliteti ove knjige su baš u toj specifičnoj vrsti njene aktuelnosti, u tome da se istorija minulih kultura i civilizacija posmatra kao kontinuirani hod kroz epohe i periode istorije. Uostalom, ova istorija utopije zanimljiva je i po tome što je razmatranje ove i sličnih tema, veoma retko, — mali je broj istraživača koji se prihvatao ispitivanja problematike utopijskih vizija, ako stavimo na stranu uprošćene konstatacije po raznim udžbenicima koje i onako ne skreću naročitu pažnju naučnika.

Lucidna i inventivna razmatranja Žana Servijea odaju, to se sa sigurnošću može tvrditi, učenika čuvenog Martina Bubera, učenika koji je misao učitelja duboko usvojio i kritički prihvatio, oslobađajući je, sa mnogo smisla, nedoslednosti i delimične isključivosti. A Buber je svoju erudiciju angažovao da pitanja istorije i teorije kulture osvetli jasno i precizno, posebno se zadržavajući na kulturno-istorijskom kompleksu utopija kao vizija budućnosti¹⁾.

Servije pak, sociolog kulture i duhoviti istoričar utopija, po svojoj intimnoj vokaciji prevashodni je etnolog i odličan poznavalac prošlosti,

¹⁾ Martin Buber: *Paths of Utopia*, London, AG 1935.

upustio se u razmatranje ove teme od njenih antičkih početaka do naših dana. Rađeći na istoriji utopija angažovao je maksimalnu erudiciju i, može se slobodno reći, doživeo pravi susret sa samim sobom otkrivši činjenicu da utopije nisu nikakva putovanja u imaginarno, već kompleks koji mnogoznačnom simbolikom urasta u mitsko, u opšteljudsko, koji se ne samo reflektuje na naš današnji trenutak, nego biva njegov integralni deo, često njegov stvarni momenat.

Ovaj istoričar utopija i vrsni znalac minulih i iščezlih kultura i civilizacija postavio je veoma smelo pitanje smisla i istorijskog cilja famoznog sna Zapada o srećnom Gradu-državi, o Polisu budućnosti, vraćajući se i okrećući se izvorima. Ti izvori leže u mitskom kompleksu i danas se teško razaznaju; to su pretpostavke kulturne i civilizacijske koje ovu temu drže na glasu aktuelnosti sve do naših dana, i možda u naše dane posebno.

Ideja o srećnom Gradu-državi uvek se javlja u vremenima koja su bila ispunjena burnim društvenim promenama, ratovima i revolucijama. Uvek je ta ideja bila snažno artikulisanj izraz težnje za izgradnjom društva i ljudske zajednice koja bi bila zasnovana na pravdi i jednakosti. Ova i slične ideje uvek je bila snažna kontestacija sadašnjosti i revolucionarno odbijanje okoštalih šema i struktura. Ona je žed za menjanjem društva, san čoveka o mogućnosti zemaljskog raja.

Međutim, ova knjiga, i njen pisac, ne bi posvedočili svoje rečene kvalitete da je ostala samo istorija, samo sumarni pregled utopijskih učenja i doktrina. Ona je više originalna refleksija o prošlim kulturama, o njihovim putevima i bespućima, kao i o nemiru njihovog sadašnjeg trenutka.

Da se skupina istorijskih činjenica, kulturnih tekovina i civilizacijskih pronalazaka, moć i nemoć kulture same, podneva njenih obnova i sumrak njenih klonuća kakve ih vidimo prikazane u ovoj knjizi, ne reflektuju na naše vreme, ova bi knjiga ostala zanimljiva samo sociologu i istoričaru kao doprinos činjeničkom osvetljavanju problematike. *Istorija utopija* Žana Servijea, međutim, pored ovoga, započinje nekoliko zanimljivih krugova razmišljanja. Mnoge svoje teze pisac nije dogmatizovano nametnuo čitaocu, ostavio mu je širok prostor za opservacije i ispitivanja. Jer, utopije imaju svoju istoriju; one su smeje vizije koje se, to je naročito simptomatično, počinju događati. Baš taj momenat traži da se na koncepciji Žana Servijea zadržimo, za momenat.

Čovek tradicionalnih civilizacija, a pod tim izrazom Servije obuhvata antičke civilizacije, nije imao shvatanje filozofske i sociološke refleksije u našem današnjem smislu. Nikada čovek antičkih kultura nije mislio da tok vremena vodi bonifikaciji društva, usavršavanju modela i oblika države, harmonizaciji ljudskih odnosa. Ideja i pojam progresa su izumi Zapada, a čovek minulih civilizacija, onih antičkih i dalekih posebno, je figurativnim jezikom rečeno, zapaljena buktinja između ogedala, između sebe i sveta za koji je mislio da je delo viših sila, nepromenljivi projekat fatura sa kojim se može jedino opštiti preko rituala. Njegova duhovna inventivnost iscrpljivala se u magiji i raznovrsnom ritualu kao jedinim mogućim vidovima komunikacije sa Univerzumom. Jer, razmišljanje je završavalo u krugu da je čovek tvorevina istih tih viših sila koje su sazdale svet i treba samo, i ništa više, naći sebe i pomiriti sebe sa svetom, sa Kosmosom.

Zapad, dakle, postavlja problem svoje jedinstvenosti u tom smislu što traži jedini ime civilizacija za sebe, što je pronašao novu koncepciju univerzuma i mesta čoveka u njemu, zasnovanu na ideji progresa, usavršavanja, tehničke inventivnosti, slobode volje i individualnog određivanja i odluke. Rušenje kulturnih i civilizacijskih struktura, nestajanja u istoriji civilizacija pa i danas, posledica su šoka prouzrokovanog pojavom i rađanjem Zapada.

Postavlja se pitanje porekla ove civilizacije Zapada koja je započela veliki poduhvat da oblikuje svet prema svojoj slici i zamisli.

Zapadna misao, originalna svojim dinamizmom do neponovljivosti, nastala je u skoro mitskoj davnini i nosi na sebi izrazit pečat univerzalizma jer je nasledila ogromno bogatstvo minulih kultura i civilizacija. Ona se tokom vekova, izdvojila u poseban vid i oblik osvajanja sveta i njegovog usavršavanja, ona je rešila Buridanovu enigmu trajno odabravši jedan jedini smer, smer progresa i slobode volje. Tako se, u kulturološkom pogledu, dogodilo izdvajanje individue iz sveobuhvatnosti tradicionalnih kosmogonija.

U tom smislu, po koncepciji Žana Servijea, rađanje Zapada i njegove žeđi da ostvari san o srećnom životu na zemlji, treba tražiti mnogo ranije od hrišćanstva. Hrišćanstvo i Bibliju treba posmatrati kao kasni izraz mnogobrojnih tokova tokom istorije, jednog istog sna o zemaljskom raj, o vremenu i vladavini Čoveka nad stvarima. Zapad je, dakle, srušio i odbacio mitsko gledanje i stvorio svoje, novo

gledanje, vrednovanje i tumačenje svega pa i utopije i ostale vizije budućnosti.

Ova velika istina i poruka utopija može se pratiti u svim epohama, od najstarijih sačuvanih mitoloških priča, do literature naših dana, iako vrlo često pod naslagama mitske i magijske alegorike i simbola.

Sva velika učenja o poboljšanju društvenih obilka života, sve socijalne doktrine i šeme, jednako kao i mitske vizije, po Servijeu, imaju u sebi nečeg večnog, neslučajnog, neefemernog; nose i izražavaju žeđ za trajanjem, da odjednom, zauvek, prebace čoveka iz carstva nužnosti u carstvo slobode. To je, po njemu, vekovna hilijastička nada poniženih i uvređenih u periodima socijalnih nemira da stvore društvo jednakosti, da čovečanstvo konačno dovedu u Grad Čoveka, gde nema Zla i gde će Dobro trajno zavladatai.

Na ovome mestu istaći ćemo, ne slučajno, jedan momenat veoma zanimljiv za nas, za naše današnje intelektualne sfere i prostore. Reč je o marksizmu i Servijeovom načinu gledanja na njega i njegovu istorijsku šansu. I za Servijea marksizam je u prvom redu zapadna tvorevina, i on ima u sebi elemenata utopizma jer je, to se često ističe ovde, veliko učenje i ima svoju celovitu sliku sveta i prisutno je dinamikom menjanja i osvajanja u najkompleksnijem smislu toga pojma. I marksizam je, kao i svako veliko i revolucionarno učenje, razbudio hilijastičke nade i otvorio široke horizonte mogućnosti menjanja sveta u svet čoveka. Ovakvo postavljanje problema može da liči na nerazumevanje pa i na neprihvatanje marksizma, međutim, šire uzeto, nikako se ne radi o tome.

Ovakvo gledanje na marksizam nije novo kod Servijea, kada je reč o utopijama i o tome kako i na koji način one postaju realiteti; ono je veoma zanimljivo. Uostalom, srećemo ga u mnogih autora i kod nas i na strani²⁾.

Servijeova ispitivanja obuhvataju celovit i dokumentovan pregled utopijskih vizija od Platonove *Države* pa do najmodernijih u novijoj literaturi, do Hakslija i Orvela. Svuda je prisutna njegova misao da zapadna civilizacija od

²⁾ Arnold Künzli: *Samoupravljanje u Getu*, „Praxis“ 1/2, 1968. g., Zagreb, p. 3.

Mircea Eliade: *Le Sacré et le Profane*, Gallimard, „Idées“, Paris.

Raymond Aron: *L'Opium des intellectuels*, Gallimard, col. „Idées“, Paris.

De Nieuwe Katechismus ed. „Utrecht“, Al. j. 1968. Ovo zanimljivo i monumentalno delo, *Holandski ili Novi katehizis*, uskoro će se pojaviti na našem jeziku, u izdanju zagrebačke „Stvarnosti“ (nap. M. Đ.).

samoga početka nosi u sebi dvojnu želju — uporan put u Obetovanu zemlju i povratak u stanje harmonije, u jedinstvo čoveka i sveta. Ta se ideja, u osnovi, sreće kod svih utopista, u Avgustinovoj *Državi božjoj*, kod Kampanele i Tomasa Mora, preko kruga francuskih utopista do naših dana.

Sve su utopije traženje Čoveka i čovekovog sveta, sve su locirane na zemlji, u dalekim morima, na ostrvima bez imena i sve su ograničeni vrtovi gde cvetaju Dobro i Vrlina, gde vlada harmonija i idealni red i poredak. Iz veka u vek, primećuje pisac, kraljevski kancelar, monah ili sveštenik, plemić i pastir, radnik i seljak, gaje i neguju misao da je Zlo spolja nametnuto, da je čovekova priroda dobra. Međutim, primećuje Servije, utopijske vizije minulih vremena mogle su nam izgledati, i tako je i bilo, kao naivne priče sanjara pune fantastike i neverovatnih prizora, sve do osvajanja Novoga sveta, do momenta kada su nauka i tehnika snažno počele, kao nikada do tada, da menjaju sliku sveta.

Od tada pa naovamo događa se nešto novo sa utopijama.

Industrijska revolucija i snažan napredak nauke i tehnike započeli su neviđeno menjanje sveta; ni najudaljeniji kutovi Zemlje nisu bez čovekovog prisustva, — pa i prostori interplanetarni, — moderna, urbana civilizacija istakla je, snažnije no ikada do sada, pitanje uređenja, poboljšanja oblika ljudske zajednice. Ogromno gomilanje materijalnog bogatstva, to ističu mnogi teoretičari kulture, ostavlja, izgleda, sve manji prostor kulturi kao obliku i izrazu čovekove stvarne suštine. Socijalne revolucije, revolucionarna gibanja najnovijih vremena, ističu potrebu uređenja ljudske zajednice. U tom smislu Servijeova knjiga iako se direktno ne bavi tom linijom tematike, inicira nekoliko pitanja, otvara prostore razmišljanju.

Sta će se dogoditi sa čovekom i kulturom ako se utopije ostvare, ako se realizuju?

Servije nije prvi koji je postavio ovo ozbiljno pitanje, ali su njegove analize, posebno sistematizovan osvrt na viziju društva i buduće ljudske zajednice u delu *Put u Ikariju* Etjena Kabea, ne samo plastične i naučno uspele u smislu podrobnosti istorijskog pregleda, već opominju svojom istinom na prisustva, na oblike i strukture koji kao da po njima nastaju.

Strah da se istorijski hod čovečanstva, napredak i progres nauke i tehnike ne završe u velikoj Utopiji, gde će biti negirana indivi-

dua čoveka, srećemo kod mnogih pisaca, umetnika, mislilaca, naučnika i političara. Haksli je ovaj problem osećao i pisao je zaokupljen mišlju da divljenje za nauku i progres, ne odvede čoveka u sfere raščovečenja, u Utopiju koja će sasvim dovršiti depersonalizaciju ljudske ličnosti.

Haksliju su skrenule pažnju neke misli Nikolaja Berdjajeva. Ovaj protivrečni mislilac, obuzet apokaliptičkim strahom za budućnost kulture, ne bez mistike, i pod snažnim uticajem svog učitelja Bemea, izrazio je misao da su utopije ostvarljivije više nego što se to do sada mislilo, čak da se počinju događati svuda oko nas. To je i osnovna misao Hakslijeve knjige o budućem svebu³⁾.

Utopije su toliko zabavljene jednim ciljem, izgradnjom harmoničnog ljudskog društva da potpuno zaboravljaju na čoveka, na njegovu duhovnu delatnost i aktivnost. Moderne utopije u ovome idu tako daleko da pred sobom imamo vizije sasvim osiromašene, bez kulture, bez slobode i mogućnosti slobode do te mere, da osećamo strah.

Za sve ovo imamo snažnu potvrdu u stvarnosti društvenih struktura i oblika koji u svom napredovanju i usavršavanju podsećaju na monstrozni svet budućnosti u kome je za čoveka ostavljeno malo mesta. U utopijama nema slobodne štampe, nema slobode ličnosti — ti svetovi budućnosti su mali, u sebe zatvoreni ogledni vrtovi, strogo čuvani od posebnih ljudi kojima je bezbednost profesija ili religija. U njima je čovek pošteđen slobodne volje, etičkih principa, famozne sumnje, žeđi za znanjem i avanture traženja i otkrivanja.

Ljubav, strasti, brak, vaspitanje i nauka svedeni su na principe opšte koristi i kolektivne društvene higijene a umetnosti je dodeljeno mesto *Ancilae Partiae*.

Utopije, onako kako ih shvata moderno vreme, izvršile su osiromašenje individue. Od Platona koji je masi dopuštao da bude ratar i vojnik, do Mora, Kampanele i Džordža Orvela bitne komponente čoveka kao slobodnog bića su ukinute. On je pretvoren u masu, izgubljen je u kolektivizmu i doveden do jednodimenzionalnosti fanatika koji sve, pa i sebe samog, žrtvuje opštem Dobru, višim ciljevima. Moderno društvo kao da je krenulo na poslednje osvajanje, na osvajanje čoveka.

U pogledu kulture, posebno humanitarne kulture kao tvorevine stvaralačke igre ljudskog

---

³⁾ Aldous Huxley: *Le meilleur des mondes*, ed. Paris., Plon.

duha, budućnost je u ovim vizijama sasvim osiromašena. Sve je svedeno na imperitive svakodnevice, na principe potrebe i potrošnje. Sveštenici i pesnici i nisu potrebni, jednom reči, sve je podređeno jednom vrhovnom i nepogrešivom Sudiji koji je otelovljeno Dobro. Razlike među ljudima su ukinute a javno mišljenje se formira tako što u društvu postoji jedan jedini list. To je jedina Pravda i ostali listovi pišu ono što i ona. Nauka napreduje i gradi i neprestano dograđuje veliku Utopiju.

Servijeova razmatranja, što je u duhu zapadnjačke tradicije, ne obuhvataju utopije i hili-jastička učenja nastala na Istoku. Iako on ne dodiruje i ne analizira vizije budućnosti u ruskih pisaca, mi bismo narušili smisao njegovih analiza ako bismo zaobišli jednu od tih vizija, značajnu upravo po tome što u njoj bliska budućnost, čak ona koju stvara piščevo pokolenje, liči na sadašnjost. Reč je o sovjetskom piscu Leonidu Leonovu i njegovom sugestivnom književnom delu *Put na Okean*⁴⁾.

Leonov svoju utopiju priča tonom blage ironije, svojstvene njemu. Slika sveta budućnosti njegovih junaka graditelja novoga sveta isto je tako suvo-racionalna, bez živih ljudi i pobune osećanja i strasti. Junaci Velike Okeanije su ljudi njegove generacije delegirani u budućnost. U toj budućoj državi sama smrt je izgubila karakter senzacije kadra da uzbudi, — zid smrti i apsurdna je srušen i čovek je pojednostavljen.

Sam pojam čoveka izjednačen je sa pojmom radnika, trudbenika. Čitavo je društvo jedan gigantski mehanizam kojim upravlja monstrum kolektivne svesti oličene u čudnom sivom liku Starca. U Okeanu je i majka izgubila svoje osobine, ona ne tuguje za sinovima već izražava saosećanje Otadžbini. Novine ne štampaju nekrologe umrlima i poginulima sem kada su u pitanju heroji i rukovodioci, mesta prirodnih nesreća se izoluju i strogo čuvaju, čak i ruševine od zemljotresa, kako bi narod bio pošteđen uzbuđenja i odvraćen od sumnje.

Civilizacija Okeana je visoko razvijena i obogaćena pronalascima nauke. Voda je izgubila zemaljski ukus jer je hemijski sasvim očišćena od eventualnih bacila i mogućnosti svake zaraze. U jednom jedinom listu najčitaniji tekst je intervju sa Ružnom ženom, a pesnik slavi običnu šetnju kao sredstvo za očuvanje i održanje fizičke i zdravstvene kondicije, — nigde ni traga od kulture u ovoj Utopiji u kojoj su ljudi mala bića koja za-

⁴⁾ Leonid Leonov: *Put na Okean*, „Kultura“, Beograd, 1967. godine.

vršavaju svoj život kao leptirice na plamenu sveće, umirući siti i nesvesni.

Nije teško nashutiti da se iza blage ironije velikog pisca skriva ne toliko vizija jedne budućnosti koja ne obećava horizonte slobode za čoveka, koliko prava, autentična i savremena Civitas Sovietica.

Leonovljeva vizija buduće države umnogome se poklapa sa antiutopijskim vizijama Džordža Orvela, Hakslija i drugih.

Čovek ne prestaje da traži sebe u sopstvenoj budućnosti i po svoj prilici, neće nikada ni prestati da to čini. On ne može da gradi svet sutrašnjice bez tih vizija isto tako kao i bez nauke i tehnike. Treba da sanjamo — rekao je Lenjin, jer san budućnosti neće se sam dogoditi samo zato što ga sanjamo. Servijeova razmatranja, njegove analize i zaključci, plastični, inventivni i duhoviti, zasnovani na temeljnoj naučnoj pretpostavci i sadrže poruku da su utopije moguće, da su i nada i bojazan čoveka našeg nemirnog doba ispunjenog traženjima, ispitivanjima i preispitivanjima.

